

Aki személy, az „személyiség” is?

A történeti életrajz módszertani kérdései

Személyiség és történelem – a történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései. Szerk. Vonyó József. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2017. 547 oldal

A szélesebb nagyközönség és a szakmabeliek részéről egyaránt érzékelhető biográfiák iránti érdeklődés, az úgynevezett „biográfiai fordulat” készítette a Magyar Történelmi Társulatot és annak Dél-dunántúli Csoportját, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát és a Kronosz Kiadót arra, hogy az életrajzírás elméleti és módszertani kérdéseiről tudományos tanácskozást szervezzen. Az eseményre a Társulat Dél-dunántúli Csoportjának 22. alkalommal megszervezett konferenciájaként került sor, a nagy érdeklődésre való tekintettel két részletben, 2016. augusztus 15–17-én Zamárdiban és 2016. szeptember 23-án Budapesten. A jelen ismertetés tárgyát képező kötet az itt elhangzott előadások nyomán készült tanulmányokat tartalmazza, a kiadók szándéka szerint ösztönzést és támpontokat nyújtva további biográfiai írásához. Ezt a kötet végén található, elméleti és módszertani munkákat tartalmazó válogatott bibliográfia is segíti. A kiadvány 25 tanulmánya közül 5 elméleti igénnyel közelíti meg a kérést, húsz pedig több-kevesebb módszertani reflektáltsággal mutatja be az egy-egy vagy éppenséggel több történeti személyiség életrajzában, illetőleg pályaképeinek megírása során felmerülő kérdéseket.¹ A tanulmányok térbeli és időbeli kere-

pszichobiográfiai módszer alkalmazhatósága az életrajzírásban; Bálint Ágnes: A pszichobiográfia hozzájárulása az életrajzírás elméleti kérdéseéhez. „Nagyfelbontású” vs. „kisfelbontású” életrajz; Erős Ferenc: Tömeg – egyén – hatalom: Freud tömegpszichológiájának újraértelmezése; Fedeles Tamás: Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe; Kulcsár Krisztina: A páros életrajz írásának kérdései és lehetőségei – Albert-szász teschei herceg és hitvese, Mária Krisztina főhercegnő összefonódó élete alapján; Ormos Mária: Kortársak a viharban; Szemethy Tamás: A 18. századi magyarországi új arisztokraták propozográfiái vizsgálata; Kasza Péter: Pártváltó diplomata és egyházi méltóság két király között. A Brodarics-életrajz módszertani tanulságai; Ugrai János: Az általános és az egyedi. Lelkészek pályájának vizsgálata a 18–19. század fordulójára vonatkozó módszertani megfontolások; A. Sajti Enikő: Egy gazdag hagyatéék életrajzi feldolgozásának módszertani kérdései. Várady Imre (1867–1959) bánati kisebbségpolitikus; Hermann Róbert: A Görgey-életrajz problémái; Bartha Ákos: Problémák és lehetőségek Bajcsy-Zsilinszky Endre készülő életrajzában; Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár életrajzában problémái; Ujváry Gábor: Kételyek sora. A Hóman Bálint-életrajz buktatói és módszertani problémái; Fodor János: Lehetőségek és korlátok egy romániai magyar politikus számára az impériumváltás után. Bernády György politikai életrajza; Sárai Szabó Katalin: Forgatókönyv az új elítélthez? A kapcsolati rendszerek szerepe Szász Károly református püspök pályájának alakulásában; Koloh Gábor: Tér és idő Kiss Géza életútjában és életművében. A lelkeszi, a néprajzkutatói és a társadalomkritikus szerep értelmezése; Püski Levente: Politikus háttérben – gróf Károlyi Gyula; Tóth Imre: A szakértelem korlátai és a történeti környezet. Személyiségkonstrukció Kánya Kálmánról; Turbucz Péter: Filozófusként élni, filozófusnak maradni. Alexander Bernát élete és gondolkodása az újabb kutatások tükrében; Kárbin Ákos: Újat mondani

¹ Kóvér György: *Az élet sokfélesége, a rajz egysége?*; Gyáni Gábor: *Historical agency – a szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban*; Kóváry Zoltán: A

tei kiterjedtek: a kötet oldalain megelevenedő hősök a délvidéki és az erdélyi magyar elit történetére is rálátást nyújtanak, időben pedig lefedik a középkortól a legújabb korig tartó skálát. A szerzők között a húszas éveiben járó doktoranduszoktól az idősebb akadémikusokig több generáció képviselteti magát. Ehhez hasonlóan a tanulmányokat eltérő megközelítésmódok és módszertani sokszínűség jellemzi.

Kövér György idézi fel Szekfű Gyula Bethlen Gáborról írt, 1926-ban megjelent „egyszerű politikai történetként” definiált életrajzának Rugonfalvi Kiss István kritikájával jól szemléltethető fogadtatását. Eszerint a könyv „a nagy emberek hálókabátjának” bemutatása miatt lépte túl a határokat, mert hiszen „...embert csak nagy erények tehetnek nagygyá, csak azok emelheték a történelmi alakokat [ki – B. N.] a tömegből és csak ezek a megkülönböztető nagy erények, kiváló jellemvonások érdekelhetik a történelmet!” (31. old.) A kritika megszületése óta eltelt majd egy évszázad alatt a szóban forgó kérdésekről vallott nézeteink jelentősen átalakultak. Ami viszont egyelőre kontinuosnak tűnik, az a politikusok vagy a kötetet szerkesztő Vonyó József szavaival: „a fő folyamatokat a háttérből befolyásoló” (9. old.) személyiségek életrajza iránti kitüntetett figyelem. A konferencia, illetőleg a szóban forgó kiadvány címének sugalmazásával ellentétben a „történelmi személyiségek” életrajzai csupán a „történelmi életrajzok” egyik lehetséges válfaját képezik.²

Wekerle Sándor életéről. A Wekerle-biográfia nehézségei; Rab Virág: A szociális hálózatba ágyazott életrajz – Hegedüs Loránt példáján; Szécsényi Mihály: Reziliencia mint életmód – Claire Kenneth író nő életrajzai.

² A politikai döntéseket közvetlenül vagy közvetetten befolyásoló, illetve az ezeket elszenvedők közötti határvonal megvonásával a konferencia szervezői, illetve a kötet szerkesztője ingoványos talajra épített. Ebből adódóan nem érthető például, hogy Vonyó József a Claire Kenneth életével foglalkozó

A kötet első tanulmányaként látott napvilágot a biográfíáról korábban önálló kötetet is megjelentető Kövér György³ írása, melyben a szerző a politikai és az irodalmi életrajz két nagy áramlatához kapcsolódva Heckmann István és Répássy János példáin keresztül illusztrálja a narratív identitás egységét és az élet ezzel szembeesülő térbeli és időbeli töredezettségét. Gyáni Gábor a szubjektív cselekvő (*historical agency*) társadalomtudományi gondolkodásban az 1980-as évektől megfigyelhető előretörésének jelenségéről írt. Anthony Giddens elmélete és az ezt ért kritikák nyomán amellet érvel, hogy a struktúrák nem csupán a cselekvést behatároló külső körülmények, hanem lehetőségek is, amennyiben képessé teszik az egyént arra, hogy struktúrákat teremtsen, illetve módosítsa az éppen meglévőket. Kóváry Zoltán a pszichobiográfiai módszer kialakulását, nemzetközi és magyarországi fejlődését, továbbá elméleti és módszertani alapjait vázolta, a Németh Lászlóról készült pszichobiográfia⁴ szerzőjeként ismert Bálint Ágnes pedig az életrajzírásban lejátszódó pszichológiai folyamatokat tudatosítja, továbbá a „nagy-” és „kiszélesítés” életrajzok közötti különbségeket járja körül. A szakzsargon mellőző tanulmány egyértelműen hasznos lehet az életrajzírásra vállalkozók önismerete szempontjából, a közérthetőség tekintetében azonban a szerző túlló a célon, amikor Bourdieu életrajzi illúzióra vonatkozó tételére replikázva a biográfíairást a takarítás-hoz hasonlítja, mondván, „olyan ez, mintha úgy érvelnénk, hogy lehetetlen kitarítani a lakást, hiszen nem tudunk tökéletes munkát végezni: mindig akadnak majd el nem

írás mellett miért nem tekinti „idegen testnek” (21. old.) az Alexander Bernát és a Csenkeszfai Poóts András biográfíájával foglalkozó munkákat.

³ Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, 2014.

⁴ Bálint Ágnes: *Télmakhosz bolyongásai. Németh László pszichobiográfija 1901–1932*. Pécs, 2012.

távolított porcosmók, hajszálak, baktériumok”. (99. old.) A fejezet Erdős Ferenc által írt utolsó tanulmánya Freud tömegpszichológiáját az első világháborút követő történelmi kontextusba ágyazva elemzi, a csoportképződés jelenségére is érvényes magyarázattal szolgálva egyúttal.

A vizsgált személy életútjától vagy a kutató kérdésétől függően olykor eredményesebb a „klasszikus” biográfia helyett kettes vagy hármas életrajzokkal, sőt a prozopográfia műfajával próbálkozni. Albert szásztescheni herceg és hitvese, Mária Krisztina főhercegnő „összefonódó élete”, illetve a Lőrinc herceg érvényesülését meghatározó Miklós király által megteremtett feltételek jelentősége miatt döntött a páros biográfia mellett Kulcsár Krisztina és Fedeles Tamás. Ormos Mária forráskritikai kérdéseket is tematizálva Ágoston Péter, Kemény Simon és Kozma Miklós párhuzamos életútját tekintette át, ezáltal adva képet az 1918–1919-es események és a Horthy-korszak három, egymástól különböző tapasztalatáról. Szemethy Tamás a vizsgált személyek körét még jobban kiterjesztve, a 18. századi magyar arisztokrácia „felhígulásának” széles körben elterjedt toposzát próbálta meg a prozopográfia módszerének igénybevételével empirikus módon ellenőrizni. A csoportos biográfia hiányosságait Draveczky Gábor életútjának mélyfúrászerű bemutatásával pótolta.

Hogy kíról érdemes életrajzot írni, az nem csupán választás, hanem forrásadottságok kérdése is. A főként későbbi korokban élő személyiségek esetében bővelkedő *ego dokumentumok* az állandó átalakulásában lévő személyiség megragadásának kiváló forrásai. Esetenként azonban a megfelelő módszerek alkalmazása segíthet a látszólag semmitmondó források megszólaltatásában is. Ugrai János Csenkeszfai Poóts Andrásról írt tanulmánya iskolapéldája lehetne ennek. Az 1770 és 1800-as évtizedekben aktív lelkeszt bujasága és felforgató viselkedése miatt több alkalommal is áthelyezték, így hasonlít aktív esztendejét öt gyülekezet há-

rom különböző egyházmegyéjében töltötte. Miután a köznapi „hősre”, pontosabban antihősre vonatkozó források alig többek pusztá botránykrónikáknál, Poóts András életrajzának megírására nincs lehetőség. Az általános vagy egyedi kérdésének megválaszolása azonban így is lehetséges. A szerző Poóts András szolgálati helyeinek a térbeli és időbeli változásait egy százot, 1824 és 1894 között Abaújban elhunyt lelkész azonos paramétereit tartalmazó adatbázisával vetette egybe. Ez alapján szóban kitűnik, hogy Poóts András kihágásai rendhagyó retorziókat vontak maguk után, tehát kortársai között sem lehettek mindennapiak. Kasza Péter a 2015-ben megjelent, Brodaries István életét tárgyaló monográfia⁵ megírásának tanulságait levonva a korábbi feldolgozásokkal szembeni kritika fontossága, ezzel egy időben pedig a filológiai vizsgálatok jelentősége mellett érvelt. Az előbb említett két szerzőhöz képest forrásadottságok szempontjából jóval szerencsésebb helyzetben lévő A. Sajti Enikő „abban a meggyőződésben, hogy a délvidéki magyar kisebbségi elit társadalomszerveződésének »Nagy Története« csak a »kis történetekből«, a személyes, egyéni cselekvésvilágokból írható meg többé-kevésbé hiteles módon” (257. old.), Várady Imre életútját ismertette.

Külön fejezetbe kerültek azoknak a szerzőknek a tanulmányai, akik ellentmondások megítélésű személyiségekkel foglalkoznak. Egy új Görgei-életrajz megírása kapcsán Hermann Róbertnek az egymást kizáró források használhatóságára kellett megoldást találnia, Bartha Ákos pedig meggyőzően érvelt a Bajcsy-Zsilinszky Endréről élő sematikus kép árnyalásának szükségessége mellett, ami a politikus életútjának megértése mellett a két világháború közötti magyar társadalom- és eszmetörténet szempontjából is jelentőséggel bír. A Prohászka Ottokár, illetve a Hóman Bálint életrajzán dolgozó Fazekas Csaba és Ujváry Gábor

⁵ Kasza Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja – Brodaries István pályaképe*. Pécs, 2015.

számára a kutatott személyiségek antiszemizmusa jelentette a fő problémát, amit azonban az előbb említett szerző színvonalas és kiegyensúlyozott tanulmányával ellentétben Ujváry Gábornak láthatóan nem sikerült kellő súllyal és távolságtartással kezelnie. Kortesbeszédnek is beillő írásában ellensúlyként nem csupán Hóman Bálint kétségbevonhatatlan történetírói és tudományszervezői kvalitásait emeli ki, hanem antiszemizmusát is bagatellizálja olyan, már-már cinikusnak ható megállapításokig menően, hogy „nyilvánvalóan óriási hibának tekinthető parlamenti mandátumának megtartása – különösen a nyilas hatalomátvétel után –, ám pozícióját, ha korlátok közt is, javító szándékú célok érdekében tudta használni, még 1944. október 15-e után is, amikor többször tiltakozott a kormányzat *túlkapásai* [kiemelés tőlem – B. N.] ellen”. (349. old.) E fejezet utolsó, Fodor János által jegyzett, leíró stílusú tanulmánya a politikai krédója miatt bizonyos körökben renegetnak tekintett Bernády György pályaképpén keresztül az erdélyi magyarság Trianon utáni politikai megszerveződésének lehetőségeit és korlátait vázolta fel.

A *Dominanciák* című fejezetben közölt tanulmányokban a Gyáni Gábor által is tárgyalt, személyiség és történelmi kontextus (azaz a társadalmi, politikai és kulturális környezet) kölcsönhatása domborodik ki. Sárjai Szabó Katalin a személyes kvalitásokkal is megáldott Szász Károly református püspök pályájának alakulásában szerepet játszó kapcsolatrendszer fontossága mellett érvelt. Hozzá hasonlóan Tóth Imre Kánya Kálmán nagy tehetségű, ugyanakkor birodalmi hagyományokat továbbörökítő s ilyenként régimódián is adaptív személyiséget hozta életközelpbe. A „sikertörténeteket” követően Koloh Gábor a Kodolányi János által „*Ormánság szerelmeseként*” illetett, elvagyódó és meg nem értett, csehovi sorsoakat idéző Kiss Gézáról nyújt megrendítő képet, Püski Levente pedig a származásából,

társadalmi helyzetéből és kapcsolatrendszeréből eredő lehetőségeket személyiségvonásai miatt kiaknázatlanul hagyó gróf Károlyi Gyula portréját rajzolja meg.

A kötet utolsó fejezetében Turbucz Péter Alexander Bernát korábban méltatlanul mellőzött publicisztikai tevékenységét elemzi. Ehhez hasonlóan Kárbin Ákos is a már meglévő biográfiák tükrében járja körül egy újabb Wekerle Sándorról készülő életrajz kihívásait. Rab Virág a társadalmi beágyazottság fontosságát hangsúlyozva Hegedüs Loránt jól adatolt életútjának példáján keresztül szemlélteti a hálózatelemzés történettudományban való alkalmazásának előnyeit. Együttal az egyéni döntések háttérében meghúzódó személyiségjegyek, képességek, készségek vagy családi szerepek vizsgálatának szükségessége mellett is leteheti a voksát. Szécsényi Mihály a Claire Kenneth alias Kende Klára különböző időpontokban és élethelyzetekben keletkezett önéletrírásainak összehasonlításával a narratív identitás lényegi vonásaira mutat rá.

Míndezek alapján nyugodt szívvel állítható, hogy a most megjelent tanulmányok egy-egy történelmi személyiség életrajzában a teljesebb megismerése mellett a biográfiaírás kurrens elméleti és módszertani kérdéseiről is áttekintést nyújtanak a kötet olvasói számára. Az újabb irányzatok fontosságát messzemenően elismerve, illetve a Bálint Ágnes által részletesen is elemzett „kisfelbontású” életrajzok jelentőségével egyetértve azonban nem árt szem előtt tartani Kövér György „intését”, mely szerint „minden újabb irányzat fontos, miközben a mélyebbre pillantás igényével szükségképpen szűkített optikával dolgozik, csak az egésze való nyitottság megőrzésével tudja gazdagítani a történelmi biográfia nagy családfáját”. (32. old.)

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA